

De charme van de savanne

Onderzoek naar landschapsvoorkeuren

Landschapsbeleving is een ingewikkeld fenomeen, dat amper te meten valt. Toch komen uit onderzoek naar landschapsvoorkeuren resultaten naar voren, die het inzicht in dit abstracte begrip vergroten. Agnes van den Berg geeft een overzicht.

Agnes van den Berg

Omgevingspsycholoog Alterra
agnes.vandenbergh@wur.nl

Bij het begrip 'landschapsbeleving' denken de meeste mensen aan een rijke ervaring met talloze schakeringen van gevoelens, emoties, herinneringen en associaties. Deze lekenopvatting van landschapsbeleving staat in schril contrast met de manier waarop de beleving van natuur en landschap in de omgevingspsychologie meestal wordt gemeten en onderzocht. Aangezien de beleving zelf, de innerlijke ervaring van het landschap, niet direct toegankelijk is voor empirisch onderzoek, zijn omgevingspsychologen genoodzaakt om de beleving af te leiden uit van buitenaf meetbare gedragingen van mensen. Vrijwel alles wat er in de omgevingspsychologie bekend is over landschapbeleving is hierop gebaseerd. Dit betekent niet dat omgevingspsychologisch onderzoek geen waardevolle inzichten oplevert. Door systematische variatie van omgevingskenmerken, persoonlijke variabelen en contextuele factoren kan ook met betrekkelijk eenvoudige, globale gedragsmaten een goed inzicht worden verkregen in een complex fenomeen zoals landschapsbeleving. Eén van de meest bestudeerde gedragsmaten is de toekenning van een globaal waardeoordeel op een kwantitatieve schaal, bijvoorbeeld een rapportcijfer op een schaal van 1 (zeer negatief) tot 7 (zeer positief). Zo'n globaal waardeoordeel wordt ook wel 'voorkeur' (Engels: 'preference') genoemd. In dit artikel bespreek ik de belangrijkste bevindingen van onderzoek naar landschapsvoorkeuren aan de hand van drie thema's: de liefde voor natuur, de voorkeur voor savanne-achtige landschappen en verschillen in landschapsvoorkeuren.

De liefde voor natuur

In de eerste voorkeursstudies, die rond 1970 werden uitgevoerd, gebruikte men dia's van natuurlijke en stedelijke omgevingen door elkaar heen. Al snel bleek dat dit geen goede aanpak was. In een beroemd pioniersonderzoek van Kaplan, Kaplan & Wendt uit 1972 naar de relatie tussen visuele complexiteit (het aantal verschillende elementen in een omgeving)

en omgevingsvoorkeuren bleek dat complexiteit geen voorspellende waarde had voor de voorkeuren wanneer foto's van natuurlijke en stedelijke omgevingen tegelijkertijd werden onderzocht. Echter wanneer beide typen omgevingen apart werden beschouwd, werd een positief verband tussen complexiteit en voorkeuren gevonden in zowel het stedelijke als het natuurlijke domein: Hoe complexer de omgeving, hoe sterker de voorkeur. Een belangrijke uitkomst van het onderzoek van Kaplan, Kaplan & Wendt (1972) was dat natuurlijke omgevingen vrijwel zonder uitzondering positiever werden beoordeeld dan de stedelijke omgevingen. Zelfs middelmatige natuurlijke landschappen worden over het algemeen nog hoger gewaardeerd dan de meest aantrekkelijke stedelijke omgevingen. In Nederland komen historische stadskernen met oude bomen en grachten, waar oorspronkelijke stratenpatronen nog zichtbaar zijn, qua voorkeur nog het dichtst in de buurt van natuurlijke omgevingen (Coetier, 1996). In de loop der jaren is veel bewijsmateriaal verzameld voor de grote voorkeur van mensen voor natuur (zie Hartig & Evans, 1993, voor een overzicht). Of er nu foto's, video's, computersimulaties of echte omgevingen worden getoond, natuurlijke omgevingen worden gemiddeld genomen vrijwel altijd positiever beoordeeld dan stedelijke omgevingen. Onderzoek met behulp van computersimulaties laat bovendien zien dat stedelijke omgevingen met natuurlijke elementen, zoals bomen of water, hoger worden gewaardeerd dan stedelijke omgevingen zonder natuurlijke elementen. Natuurlijke omgevingen met stedelijke elementen, zoals hoogspanningslijnen, wegen, huizen of auto's, worden juist minder positief beoordeeld dan natuurlijke omgevingen zonder stedelijke elementen. Al deze bevindingen tonen overtuigend aan dat mensen een sterke voorkeur hebben voor natuur. Hoe kan de grote voorkeur van mensen voor natuur worden verklaard? De meeste omgevingspsychologen zoeken het ant-

woord in evolutionaire verklaringen. Een populaire verklaring luidt bijvoorbeeld dat de menselijke soort zich in de loop van haar ontstaansgeschiedenis heeft gespecialiseerd in het verwerken van informatie over natuurlijke omgevingen. Nog steeds vinden we het makkelijker, en daardoor aantrekkelijker, om informatie over natuurlijke omgevingen te verwerken dan informatie over stedelijke omgevingen (Heerwagen & Orians, 1993).

Maar er zijn ook andere verklaringen. Sociaal-culturele verklaringen wijzen op het belang van cultureel overgedragen waarden en normen. Elke cultuur heeft een bepaalde visie op de relatie tussen natuur en mensen. Deze visie krijgen leden van die cultuur mee in hun opvoeding. Als in een bepaalde cultuur de heersende visie inhoudt dat de natuur goed en mooi is, dan betekent dit dus dat de leden van die cultuur een voorkeur voor natuur aanleren. Een belangrijk argument voor sociaal-culturele verklaringen is dat mensen niet altijd een positieve houding tegenover de natuur gehad lijken te hebben. Vooral in de middeleeuwen leek er eerder sprake te zijn van een algemene afkeer van natuur dan een voorkeur.

Voorkeuren van natuur lijken dus in de loop der jaren veranderd onder invloed van de heersende culturele opvattingen. Tot slot zouden ook individuele leerprocessen een rol kunnen spelen in de voorliefde voor natuur. Verschillende onderzoekers hebben er op gewezen dat voor de moderne westerling een bezoek aan de natuur vrijwel altijd gepaard gaat met allerlei aangename zaken. Van jongs af aan worden mensen elke keer wanneer

ze de natuur bezoeken beloond, want als je in de natuur bent hoef je niet naar school of werk en niet aan sociale verplichtingen te voldoen. Hierdoor worden mensen als het ware 'geconditioneerd' om natuur positief te waarderen.

De savanne als ideaal

Mensen hebben niet alleen een grote liefde voor natuur, maar ook een duidelijke voorkeur voor bepaalde soorten natuur. Kellert (1993) concludeert op basis van een overzicht van onderzoeken naar landschapsvoorkeuren van Europeanen, Noord-Amerikanen en Aziaten dat deze een sterke voorkeur hebben voor savanne-achtige of parkachtige omgevingen. Typerende kenmerken voor dit soort landschappen zijn onder meer diepte, half-openheid, verspreide groepjes met bomen en struiken, een met gras bedekte, niet-drassige bodem, aanwezigheid van oppervlaktewater en afwezigheid van dreiging en gevaar.

De meeste onderzoekers gaan er van uit dat de voorkeur voor savanne-achtige omgevingen, net als de voorliefde voor natuur in het algemeen, is aangeboren. Ook al zijn de meeste mensen in de moderne tijd niet meer afhankelijk van de natuur om te overleven, ze worden nog steeds geboren met een bereidheid om voorkeuren aan te leren voor omgevingen met kenmerken die in een verleden gunstig waren voor het overleven van hun voorouders (Orians, 1980; Wilson, 1993). De Afrikaanse savanne, maar ook een Engels landschapspark, zijn gunstig voor het overleven, omdat ze kenmerken bezitten die voor-

zien in twee belangrijke basisbehoeften: De behoefte om te schuilen, bijvoorbeeld voor grote roofdieren, en de behoefte om te verkennen, bijvoorbeeld om te weten waar voedsel te vinden is. Het zijn omgevingen "waar je kunt zien zonder zelf gezien te worden" (Appleton, 1975). Het idee van de savanne als aangeboren ideaalbeeld is aansprekend maar moeilijk te bewijzen. Er zijn wel enige onderzoeken waaruit blijkt dat vooral jonge kinderen een sterke voorkeur hebben voor savanne-achtige omgevingen. Deze voorkeur wordt minder naarmate mensen ouder worden (Balling en Falk, 1982; Synek, 1998). Dit is in overeenstemming met evolutionaire verklaringen van landschapsvoorkeuren, omdat jonge kinderen nog relatief weinig beïnvloed zijn door culturele en individuele leerprocessen.

Het onderzoek naar overeenkomsten in landschapsvoorkeuren is inmiddels over zijn hoogtepunt heen. Dit komt omdat de toonaangevende onderzoekers op dit gebied, Stephen en Rachel Kaplan en Roger Ulrich, zijn overgestapt op onderzoek naar de stressherstellende en gezondheidsbevorderende werking van natuur. Aanvankelijk diende dit onderzoek naar stressherstellende effecten vooral ter onderbouwing van de gedachte dat landschapsvoorkeuren zijn aangeboren. Als kon worden bewezen dat mensen gezonder worden van contact met savanne-achtige omgevingen, zou dit een bevestiging zijn van de adaptieve functie van landschapsvoorkeuren. Al gauw bleek dat alle soorten natuur het herstel van stress bevorderen en dus niet alleen

savanne-achtige landschappen (Van den Berg, Koole, en Van der Wulp, 2003). Het al dan niet optreden van stressherstellende effecten lijkt vooral te worden bepaald door de afwezigheid van gevaar, niet door de gelijkenis met de savanne.

Verschillen in landschapsvoorkeuren

De oplettende lezer heeft inmiddels gemerkt dat omgevingspsychologen weinig aandacht lijken te hebben voor verschillen tussen individuele mensen. Deels kan dit worden verklaard uit de bevinding dat er op het niveau van voorkeuren ook veel opvallender overeenkomsten tussen mensen dan verschillen zijn. Maar dit betekent niet automatisch dat individuele verschillen niet bestaan, of onbelangrijk zijn. In mijn proefschrift (Van den Berg, 1999; zie ook Van den Berg, Vlek & Coeterier, 1998) heb ik daarom wel aandacht besteed aan individuele verschillen in landschapsvoorkeuren. Uit dit onderzoek bleek dat verschillen in landschapsvoorkeuren tussen mensen zich toe-spitsen op de dimensie ruig - verzorgd, oftewel de mate waarin het landschap beïnvloed is door mensen. Hierbij gaat het niet zozeer om stedelijke elementen, zoals fabrieken en wegen, maar om de zichtbare menselijke bemoeienis met de groei en bloei van natuur. Deze verschillen blijken samen te hangen met sociaal-demografische kenmerken zoals opleidingsniveau, inkomen, leeftijd, agrarische achtergrond en lidmaatschap van natuur- en milieuorganisaties. Mensen met een laag inkomen en opleidingsniveau, boeren en ouderen hebben over het algemeen een relatief sterke voorkeur voor verzorgde natuur, terwijl mensen met een hoog inkomen en opleidingsniveau, leden van natuur- en milieuorganisaties, en jonge volwassenen over het algemeen een relatief sterke voorkeur voor ruige natuur hebben.

Alhoewel het voor de hand ligt om te denken dat verschillen in voorkeuren voor ruige en verzorgde natuur worden veroorzaakt door factoren die cultureel of individueel aangeleerd zijn, zoals jeugdervaringen en kennis over de natuur,

lijken deze factoren minder belangrijk dan gedacht. Weliswaar geldt dat deze factoren sterk van invloed zijn op de landschapsbeleving in ruime zin, maar wanneer het gaat om de snelle reacties zoals deze worden gemeten in het voorkeurenonderzoek zijn ze minder belangrijk. Iemand die is opgegroeid in een gecultiveerd landschap zoals Groningen, houdt dus niet per definitie meer van verzorgde natuur dan iemand die is opgegroeid in de wat ruigere duinstreek.

De diepere verklaring voor verschillen in voorkeuren voor ruige en verzorgde natuur moet waarschijnlijk worden gezocht in behoeften en belangrijke levensdoelen van mensen. Sommige mensen zijn in hun leven meer gericht op veiligheid, andere meer op persoonlijke groei en ontplooiing. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat mensen die in hun leven vooral gericht zijn op persoonlijke groei, een sterke voorkeur hebben voor ruige natuur dan mensen die in hun leven vooral op zoek zijn naar veiligheid.

Bovendien blijkt dat de voorkeur voor ruige natuur significant vermindert wanneer de behoefte aan veiligheid wordt versterkt, bijvoorbeeld door mensen te herinneren aan hun eigen sterfelijkheid (Koole & Van den Berg, in druk).

Mensen die de voorkeur geven aan ruige natuur, gaan meer lijken op boeren en lager opgeleiden wanneer ze worden herinnerd aan hun sterfelijkheid. Deze bevinding illustreert een belangrijk principe van landschapsbeleving: "Je kunt alleen van de ruige, wilde natuur houden als je je veilig voelt".

Literatuur

- Appleton, J. (1975). *The experience of landscape*. Londen: Wiley.
- Balling, J.D. & Falk, J.H. (1982). Development of visual preference for natural environments. *Environment and Behavior*, 14, 5-28.
- Berg, A.E. van den (1999) *Individual differences in the aesthetic evaluation of natural landscapes*. Dissertatiereeks Kurt Lewin Instituut 1999-4. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Berg, A.E. van den, Koole, S.L. & Van der Wulp, N.Y. (2003). Environmental preference and restoration: (How) are they related? *Journal of Environmental Psychology*, 23, 135-146.
- Berg, A.E. van den, Vlek, C.A.J. & Coeterier,

- J.F. (1998). Group differences in the aesthetic evaluation of nature development plans: A multilevel approach. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 141-157.
- Coeterier, J.F. (1996). Dominant attributes in the perception and evaluation of the Dutch landscape. *Landscape and Urban Planning*, 34, 27-44.
- Hartig, T. & Evans, G.W. (1993). Psychological foundations of nature experience. In T. Gärling & R.G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment: Psychological and geographical approaches* (pp. 427-457). Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Heerwagen, J.H. & Orians, G.H. (1993). Humans, habitats and aesthetics. In: S.R. Kellert & E.O. Wilson (Eds.), *The biophilia hypothesis*. Washington, DC: Island press.
- Kaplan, R., Kaplan, R. & Wendt, J.S. (1972). Rated preference and complexity for natural and urban visual material. *Perception and Psychophysics*, 12, 354-356.
- Koole, S.L. & Berg, A.E. van den (in druk). *Paradise lost and reclaimed: An existential motives analysis of human-nature relations*. To be published in: J. Greenberg, S.L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology*. New York: Guildford.
- Orians, G.H. (1980). Habitat selection: General theory and applications to human behavior. In: J.S. Lockard (Ed.), *The evolution of human social behavior*. New York: Elsevier.
- Synek, E. (1998). *Evolutionäre Ästhetik: Vergleich von prä- und postpubertären Landschaftspräferenzen*. Diplomarbeit an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.
- Wilson, E.O. (1984). *Biophilia*. Cambridge: Harvard University Press.

Summary

People tend to have a special love for nature. Nature sites are always more appreciated than city areas. This love can be explained by the cultural backgrounds of people. For most people nature is a place where you go for fun and relaxation. Nature is linked with happiness and therefore loved. The majority of people prefers one special kind of nature, the savannah. This can be explained by the fact that people from origin come from the savannah. Positive aspects of the savannah such as its openness and the opportunity to hide helped people survive. Even though, evolution brought people to other places than the savannah, his love for the savannah has remained. Although people have a lot in common about their preference for nature, there is a difference. This difference is the love of people for rough or prepared nature.

Beeldende kunst laat geen vanzelfsprekende verwachtingen toe

Kunst in de openbare ruimte lijkt actueler dan ooit. Kunst wil steeds meer onderdeel uitmaken van ruimtelijke en sociaal-culturele ontwikkelingen. Nu ook de overheid de kunst doelbewust wil inzetten bij de inrichting van onze leefomgeving, ontkomen we niet aan de vraag wat die kunst dan wel zou kunnen toevoegen, hoe dat dan zou moeten, en vooral waarom dat überhaupt nodig is.

Liesbeth Melis

Redacteur Open, tijdschrift van de Stichting Kunst en Openbare Ruimte
lm@skor.nl

Foto

BTL Planburo

“Het begrip cultuur is opgezwollen tot groteske proporties” schreef Sjoerd de Jong ruim een jaar geleden in het NRC-Handelsblad (De Jong, 2002). Het artikel begint treffend: “Cultuur verklaart inmiddels alles. Het ontsporen van Marokkaanse jeugd, het economische succes van het westen, het ontsporen van Antilliaanse jeugd, de fenomenale Nederlandse voetbalkunst, wat goed is aan Amerika, wat fout is aan Amerika, het Japanse mirakel, het ontsporen van het Japanse mirakel, en: het politieke succes van het westen.” Het begrip cultuur is zo ruim en glibberig geworden, dat het nauwelijks nog inhoud heeft. Cultuur blijkt niet alleen van alles te verklaren, maar lijkt ook allerlei problemen te kunnen oplossen. Sinds de lancering van het begrip ‘culturele planologie’ heeft ook de inrichting van Nederland plotsklaps weer een toekomstperspectief. Een perspectief van culturele aard, alsof voor de introductie ervan de inrichting van Nederland nauwelijks iets met cultuur te maken had. Deze door de overheid gevoelde behoefte aan culturele impulsen lijken vooral voort te komen uit de veranderende behoeftes van de samenleving, die zich in de jaren negentig steeds sterker ontwikkelde naar een belevingseconomie. Economische welvaart in combinatie met een sterk geïndividualiseerde samenleving maakten de weg vrij voor recreatie en ontspanning op grote schaal (Metz, 2002).

Het pleidooi voor een cultuurpolitieke benadering van de inrichting van Nederland kwam dan ook niet als een verrassing. Het begrip ‘culturele planologie’ werd door de politiek gelanceerd en ook de beeldende kunst kreeg naast de ruimtelijke ordening, stedenbouw en landschapsarchitectuur een taak te vervullen bij de inrichting van Nederland. Gestimuleerd door de overheid zou ze zich sterker moeten engageren met onze leefomgeving. Maar wordt hierbij cultuur niet verward met ‘meer tot de verbeelding sprekend’ met het behoud van cultureel erfgoed als belangrijkste goed, zoals de Nota Belvedere laat zien? De vraag is

echter of de kunst zich zo niet voor het karretje van de overheid laat spannen. En welk karretje is dat dan precies? Hoe zou de kunst dat dan wel moeten doen, wat is de insteek van de kunst en waarom zou ze dat eigenlijk doen?¹

Engagement

Op zichzelf is de zoektocht naar engagement niets nieuws. Gedurende de hele twintigste eeuw hebben kunstenaars steeds opnieuw een rol voor de kunst opgeëist in de vormgeving van de leefomgeving. Van Mondriaan en Van Doesburg in de jaren twintig tot en met Constant in de jaren zestig. Nu weer zoekt de kunstenaar naar de rol die hij kan vervullen in de vormgeving en inrichting van onze leefomgeving, zij het met behulp van meer realistische en haalbare projecten gebaseerd op microstrategieën. Hierbij wordt niet ingezet op structurele en rigoureuze veranderingen, maar juist op wijzigingen door middel van kleine ingrepen, waarbij de gebruikers direct betrokken zijn. Dit gebeurt nu zowel vanuit een individueel gevoelde behoefte als vanuit een sterk door de overheid gestimuleerde wens (Reflect, 2003). Instellingen zoals SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte) hebben hiermee in opdracht van het Ministerie van OC&W een extra taak gekregen.

Vrijheid in denken

Aan kunst die invloed wil hebben op de inrichting van onze leefomgeving zitten echter veel haken en ogen. Vaak gaat het om uitermate complexe en tijdrovende trajecten, waar diverse partijen bij betrokken zijn. Of het nu de aanleg van de HSL-zuid, Vinex-wijken of de toekomst van agrarisch Nederland betreft, het gaat om processen waarin de kunst slechts een marginale rol speelt. Desondanks is het de moeite waard te onderzoeken hoe kunstenaars hun perceptie van ontwikkelingen in de samenleving in kunnen zetten en hoe zij bepaalde planprocessen kunnen beïnvloeden of sturen. Het gevaar is echter groot dat de kunstenaar op de stoel van de architect, stedenbouwer